

*Шестопалова Л.М., к. юр. наук, ст. наук. співробітник,
професор кафедри теорії, історії та конституційного права УДУФМТ*

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ У МАСИВІ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЯК ОБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ

Розглянуто злочин зі світоглядної, моральної, соціальної та правової точок зору. Здійснено ранжирування його юридичних ознак. У серцевині категорії «злочин» вичленено імманентну категорію «запобіжна потреба». Як об'єкт запобіжного впливу категорію «злочин» виокремлено із загальної категорії «правопорушення».

Ключові слова: злочин, правопорушення, злочинність, запобігання злочинам, ознаки злочину, ідентифікація злочинів.

Рассмотрено преступление с мировоззренческих, моральных, социальных и правовых подходов. Осуществлено ранжирование его юридических признаков. В сердцевине категории «преступление» вычленено имманентную категорию «необходимость предотвращения». Из общей категории «правонарушение» выделено категорию «преступление» как объект предупредительного воздействия.

Ключевые слова: преступление, правонарушение, преступность, предупреждение преступлений, признаки преступления, идентификация преступлений

The crime was considered with philosophical, moral, social and legal approaches. There was achieved the ranking of its legal symptoms (descriptions). Researcher distilled the need to prevention in the heart of the «crime's category». Author selected «crime» as a preventative impact from the General category of the «offence».

Key words: crime, prevention, crimes' prevention, symptoms of crime, identification of crimes.

Постановка проблеми. Питання про визначення і розуміння поняття злочину та делімітації останнього на мапі юридосемантики правопорушень до певної міри розроблено добре. Ним переймалися як російські, так і українські вчені. Однак не тільки в кримінальній юстиції, але й у наукових колах дедалі частіше виникають непорозуміння щодо нормативної демаркації правопорушень і правового режиму як протидії, так і запобігання злочинам. На підтвердження цієї тези достатньо навести такі приклади. Практично щосесії вищий і єдиний законодавчий орган нашої держави – парламент України ухвалює зміни та доповнення до Кримінального кодексу України (КК України) та інших законів, що передбачають юридичну відповідальність за вчинення правопорушень. Новели стосуються і криміналізації нових видів злочинів та інших правопорушень і, навпаки, декриміналізації окремих складів злочинів і віднесення їх до протиправних адміністративних діянь, і деюридизації окремих адміністративних деліктів. Так нещодавно вчинив законодавець і з числом так званих економічних злочинів, що було зумовлено не лише прагненням гуманізації кримінального законодавства та послабленням економічного тиску пенітенціарної системи, але й, до певної міри, політичними мотивами. Дотепер законодавцеві ще не вдалося створити бездоганний антикримінальний закон, адже і Пленум Верховного Суду, і Конституційний Суд України змушені щоразу роз'яснювати/тлумачити кримінально-правові норми. І така ситуація склалася не лише у вітчизняному праві [25, с. 3]. І по-друге. Сучасне українське правосуддя, навіть скуте обов'язком справедливо, неупереджено розглядати та вирішувати справи (ст. 1 ЦПК України [24]) лише на основі закону (ст. 18 КПК України [10]), тим не менш не позбулося античного принципу судити за своїм кращим розумінням [2] і тому часто порізно вирішує кримінальні, адміністративні та інші справи про схожі юридичні факти, що свідчить, у тому числі, про значні розбіжності в суб'єктивних теоретичних підходах правозастосувачів до змістовності та конфігурації категорії «правопорушення» та тих, що її утворюють. Це, безумовно, впливає на стан запобігання злочинності та правопорушності в цілому. Тому винесена в назву статті наукова проблематика, безперечно, є актуальною.

Аналіз останніх досліджень. До поняття злочину та його змісту вчені підходять як з біопсихологічної, так і зі світоглядної та соціальної (широко), а також правової точок зору, які викладені ними в монографічних та інших дослідженнях і рафіновані в підручники та інші навчальні видання, зокрема з кримінального права. Нас цікавитиме це питання на стику кримінального права з кримінологією, з урахуванням загальнотеоретичних правових підходів у світлі філософії права. Як відомо, кримінальне право історично склалося як матеріальна юридична наука, натомість кримінологію, що виникла на його теренах та підґрунті соціології, зокрема, ідентифікують здебільшого як допоміжну юридичну науку, предмети яких частково пронизують один одного та перетинаються в умовній точці під назвою «злочин». А. Закалюк, порівнюючи різні підходи до розуміння кримінології, наголошує на її незаперечному віднесенні до суспільних наук і підсумовує, що «кримінологія є самостійною теоретико-прикладною наукою про злочинність...» [5, с. 20]. У науки кримінального права є

власне нормативно-правове забезпечення, що має тривалу історію, – кримінальне законодавство. Воно й містить вичерпний перелік злочинів. Значно молодша кримінологія, що характеризується вторинністю щодо кримінального закону, стоїть на чотирьох «китах», лише один з яких має більш-менш виражене нормативно-правове підґрунтя. Йдеться про те саме запобігання злочинам (злочинності) як одне із завдань кримінального закону (ст. 1) [9] й обов'язок дізнання, досудового слідства і суду (ст. 23 КПК України) [10]. Разом із тим наука кримінального права переймається змістом і сутністю поняття «злочин» та його юридичними ознаками («поняття злочину є основою (підставою) всіх інших кримінально-правових понять і інститутів кримінального права» [8, с. 77]), а кримінологія – злочином як елементом сукупності («в кримінології злочин розглядається переважно в множині, тобто як сукупність злочинів (злочинність)» [19, с. 9], що утворює злочинність, інші ж галузеві юридичні науки та загальна теорія права опікуються сутністю та юридичними ознаками юрисдикційних їм правопорушень і правопорушень в цілому відповідно. Крім того, наука кримінального права з огляду на те, що серед завдань КК України – і запобігання злочинам, переймається загальноправовим та спеціально-юридичним запобіганням, а також запобіжним впливом кримінально-правових норм у руслі позитивної (перспективної) юридичної відповідальності, що можна схарактеризувати як їх застережність («злочин – ключове поняття кримінального права, що відображає соціальну сутність законодавства, його основні інститути, а також кримінальну політику держави в боротьбі зі злочинністю» [20, с. 45]). І лише кримінологія розробляє кримінологічні заходи запобігання злочинам і злочинності в тривимірному соціально-правовому контенті (у просторі, часі та за колом осіб). Тому безперечно важливим є розгляд поняття та змісту злочину з-понад усіх правопорушень як запобіжного об'єкта і дифузної категорії.

Саме юридичні ознаки дозволяють вирізнити правопорушення в загальній масі всіх видів соціально несхвалюваної поведінки, злочини – в масі правопорушень. А склад неправомірної поведінки (злочину чи інших видів правопорушень) є хоч і умовною, але обов'язковою їх конструкцією, хоча б без одного з елементів якої протиправне діяння перестає бути злочином чи іншим правопорушенням. Ці висхідні тези доведено в працях вітчизняних учених у галузі кримінального права та кримінології, проте жодної ґрунтовної публікації щодо глибокого розуміння, параметрів та підходів до злочину як до об'єкта запобіжного впливу у тандемі кримінального права та кримінології, а також з урахуванням світоглядних, моральних, соціальних і загальних теоретико-правових координат вітчизняними вченими здійснено ще не було. Натомість робилися лише – переважно мимовільні – натяки на такий науковий ракурс, наприклад, В. Навроцьким [13], В. Поповичем, П. Ткачуком, А. Андрушко, С. Логінім [1], В. Бачинінім [3], І. Рощиною [16] та деякими іншими, проте жодної наукової розвідки цієї проблематики під обраним нами кутом здійснено не було.

Мета статті. Таким чином, зовсім не зайвим буде висловити деякі нові методологічно обґрунтовані думки щодо ідентифікації злочинів у масиві правопорушень і визначити їх відмінні особливості як об'єкта запобігання у дискретності злочинності на підставі наступного аналізу відповідних підходів науковців і окремих правових норм. Це й стане *метою статті*. Тим більше, що не лише правове забезпечення охорони об'єктів захисту кримінального права, а також запобігання злочинам має й своїм завданням КК України (ст. 1) [9], а кримінологія – як злочинам (злочинності), так і правопорушенням у цілому, і навіть так званій «фоновій» поведінці; криміналістика ж, крім інших завдань, – спеціальну практику з розкриття і розслідування злочинів.

Таким чином, *завдання*, що ставить перед собою автор статті, логічно випливають з обґрунтованої актуальності обраної теми і наукової потреби. Зважаючи на те, що поняття правопорушення та злочину не можуть визначатися без їх соціального і морального розуміння, а також застосування, соціологічних, політологічних і, звичайно, філософських та інших підходів, історичного, культурного та релігійного підтексту, ми окреслимо кримінально-правові та кримінологічні обриси злочину як одного з видів правопорушень і, безперечно, найважливішого, а отже, головного об'єкта запобіжної діяльності, акумулювавши ці посилки. Тим паче, що новітні філософсько-правові підходи до категорії «злочин» ґрунтуються на сприйнятті його як абстрактної системи, що взаємодіє з «середовищем» на інформаційному рівні, є трансдисциплінарною (полінауковою) інваріантною категорією, спільною для правників і представників неюридичних спеціальностей [11, с. 27, 35].

Виклад основного матеріалу. Слідом за В. Нерсисянцем, розрізняючи сутність і явище як філософські категорії і сприймаючи право як сутність правову, а закон (норму права) як офіційно-владне явище, виходячи з положення, що сутність не залежить від державної волі, а явище залежить [14, с. 2-3], розглядатимемо і злочин з позицій узагальнення як тиражований елемент злочинності, на який спрямовуються державний запобіжний вплив і протидія.

Будучи соціальним явищем, правопорушність і злочинність є негативним, але органічним виявом (і ознакою) соціуму (так само, як тероризм, ксенофобія, корупція, проституція, самогубство та інші). Коефіцієнт корисної дії запобіжного впливу на соціальне явище (ознаку), як і протидії останньому, завжди буде меншим 100 відсотків. Тому найбільш адекватними, універсальними запобіжними заходами щодо явища в цілому можуть бути лише загальноносоціальні, а щодо його елементів (правопорушень/злочинів) – спеціально-кримінологічні.¹ Таким чином, якщо сприймати злочин і злочинність, правопорушення і правопорушність

¹ Правопорушність розуміємо як соціальне явище, як систему (сукупність) конкретних правопорушень.

лише як індивідуальні і, відповідно, загальносоціальні вияви чи явища, які природно піддаються владній мінімізації (бо є незавершеними системами і разом із тим ознаками), і не вникати глибоко в їх сутність, будь-які наймасштабніші запобіжні заходи не дадуть відчутних результатів. І тільки науково обґрунтований запобіжний вплив на виявлену та глибоко досліджену сутність цих феноменів може реально значно похитнути їх усталеність.

Абсолютна більшість авторів, що вдаються до опису історичних витоків злочинності, зазначають, що часові межі злочину (злочинності) і людської цивілізації співпадають. Академічним став такий підхід: феномен злочину належить до негативних елементів культури в широкому значенні. Вчинення порушень соціальних норм постійно супроводжує людське суспільство як його шкідлива ознака, як негативна, отже не схвалювана активність окремих його членів. З юснатуралістичних позицій – в релігійній чи світській версії, з точки зору соціальної філософії, філософії права, юриспруденції, етики та інших «мистецтв» (за терміном Арістотеля) [2], протиправність – у самій природі людини так само, як і невідчужуваність, природність, незаперечність її прав. А це вже сутнісна ознака, яка глибоко обґрунтовується і сучасними вченими в галузі теорії права та кримінального права зокрема.

З моральної точки зору, правопорушення є поведінкою, що суперечить поняттю і принципам добра, належить до категорії зла, тому є небажаним, не схвалюваним, неправильним. Найбільш істотний культурний архетип вічної боротьби добра і зла акумулює історичний досвід розкриття природи зла і неодмінної перемоги добра. Серед різних виявів зла – правопорушення та злочин як його крайня форма. Злочин – ще більше за інші види правопорушення зло. Причому аморальність правопорушення та злочину сприймається без необхідності обґрунтування, виходячи з самої природи останніх, бо посягає на те, що добре для людини і людей, бо порушує справедливість і як загальнолюдське надбання, і як цивілізаційну ознаку. Тому злочин і правопорушення потребують запобіжного впливу. Проте, забігаючи наперед, слід зауважити, що ознака аморальності не є юридичною і тому не включена законодавцем в офіційне визначення злочину. А їх моральні і правові обриси не завжди симетричні, бо залежні від ступеня розвитку конкретного суспільства та рівня його демократизації.

Правопорушення та злочин суть погано, несправедливо, бо це зло (якісна складова їх характеристик), що аксіоматично не потребує доказів. Правопорушення і, в тому числі, злочини несправедливі щодо людини за своєю природою і мають у своїй сукупності незмінний стрижень, серцевину – шкідливість, що однаково несправедлива, однаково є злом для всіх народів й у всі часи. Наприклад, убивство, крадіжка ніколи не схвалювалися суспільною мораллю. Справедливість – це масштаб оцінки реального життя. Саме справедливість як категорія і принцип лежить в основі поняття правової справедливості. Конкретне правопорушення – це морально значущий акт індивідуальної поведінки, що включає в себе, крім суспільних моментів, біологічні, фізіологічні, психологічні характеристики. Моральну оцінку злочину закладено й у терміні, яким позначається саме це поняття: злочин означає буквально «чинити зло», «злий вчинок», тобто вчинок, що заступає за межу добра. Цей смисл містить і російський відповідник злочину «преступление». «Как показывает само наименование «преступление»... – писав ще М. Таганцев, – такое деяние должно заключать в себе переход, преступление за какой-то предел, отклонение или разрушение чего-либо» [21, с. 24]. Ця думка незаперечна [22, с. 34].

Злочинність – це багатоліка системна, структурована та детермінована множина злочинів, такий собі моральний субсвіт, що потребує не лише протистояння, а й запобігання споконвічними моральними засобами, якими є засоби протистояння злу загалом, і разом з тим це соціальний феномен, притаманний суто людській, соціальній спільноті. Злочин тривіально «...має місце в конкретному соціумі та зумовлений певним причинно-наслідковим зв'язком» [6, с. 140]. Дійсно, феномен злочину «...слід розглядати в казуальному причинно-наслідковому аспекті цивілізації, де цивілізація первинна, а злочини та їх система (злочинність) вторинна» [3, с. 139].

З соціальної точки зору, правопорушення є суспільно значущим актом, одним з багатьох видів соціально не схвалюваної поведінки, її найбільш негативним виявом, порівняно з іншими видами асоціальної та антисоціальної поведінки. Це соціальний факт, явище (вияв) соціальної дійсності. Воно завдає шкоди не тільки людським, але й загальносуспільним цінностям (шкідливість є головною соціальною ознакою і злочину). Його межі співвідносні з сутнісними кількісно-якісними властивостями конкретного суспільства, як і конфігурація злочину. Його характеристики детермінуються соціально-економічними, політичними та іншими показниками стану конкретного суспільства в цивілізаційному вимірі, панівною в ньому ідеологією. Для суспільства є природним розмежовувати соціально позитивне і соціально негативне, сприяти розширенню сфери соціально позитивного й намагатися прибрати соціально негативне – в рамках розуміння, звичайно, конкретного суспільства. Будучи найвищим ступенем людської і соціальної несправедливості, злочини потребують від суспільства жорсткої реакції з метою захисту його цілісності, отже, володіють ознакою запобіжної необхідності. «Злочин і злочинність – поняття релятивні (відносні), конвенційні (договірні) ... вони суть соціальні конструкти, що відбивають деякі соціальні реалії...» [4, с. 7]. Ці ж показники обумовлюють результативність відповідної протидії та запобігання. Злочин (як одвічний побічний продукт недосконалого суспільства, що перебуває в неспинному русі) – дихотомічний за своєю роллю: гальмує суспільний поступ, він також

спонукає до консолідації соціуму з метою захисту загальносоціальних інтересів і запобігання протиправним посяганням на здобутки і надбання останнього. «Злочин – це соціальна оцінно-правова характеристика суспільних відносин» [12, с. 6]. Злочинність як належно-негативний соціальний феномен потребує знешкоджувального та запобіжного впливу, вжиття загальносоціальних та спеціально-соціальних заходів у межах і в способи, адекватні конкретному суспільству. За кількісно-якісними показниками злочинності можна «вимірювати» благополучність історично та геополітично конкретного соціуму. Але слід враховувати, що злочинність як обов'язкову ознаку будь-якого, навіть найбільш досконалого, суспільства повністю подолати неможливо.

З юридичних (легістських) позицій, правопорушення є фактичним порушенням заборон, норм права, встановлених у суспільстві, зокрема державою (норми права можуть встановлюватися (позитивуватися) і в інший спосіб, наприклад, у результаті референдуму), а злочин є найбільш небезпечним, найбільш шкодовісним видом правопорушення. Правопорушення, або протиправна поведінка, – це вид правової поведінки, антипод правомірної поведінки і форма правової несвободи, свавілля.

В. Копейчиков справедливо вчить: «З точки зору теорії юридичних фактів, протиправна поведінка належить до суспільно шкідливих (небезпечних) життєвих обставин, їх шкідливість виявляється в тому, що вони спроможні здійснити такі зміни в функціонуванні суспільних відносин, які не відповідають соціальному прогресу, нормальним умовам існування людини та суспільства. ... юридичні факти-пра-вopушення є діями, тобто характеризуються свідомо-вольовим характером і здійснюються тільки дієздатними суб'єктами. Шкідливість юридичних фактів-правopушень визначається кількістю суспільних зв'язків, що ними порушуються, та ступенем можливості їх відновлення» [7, с. 124].

Отже, правопорушенням притаманні такі юридичні ознаки, як: суспільна шкідливість (небезпечність), що призводить (може призвести) до негативних наслідків (завдати шкоди охоронюваному правом, отже найважливішим, об'єктам); їх свідомо-вольовий характер; вчинення їх тільки дієздатними суб'єктами (суб'єктами правopушень). Слід також додати те, що: правopушення є протиправною (забороненою правом, зокрема у формі закону) соціальною активністю (поведінкою, діянням: дією чи бездіяльністю); це винувата поведінка¹, оскільки суб'єкт свідомо бажає чи допускає настання негативних наслідків правopушення; правopушення є караним діянням, тобто за його вчинення передбачається певні вид і міра юридичної відповідальності у виді втрат особистого, організаційного чи матеріального характеру. Отож, у теорії права «правopушення – це суспільне небезпечне або шкідливо неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє² юридичну відповідальність» [17, с. 420].

Матеріально-формальне визначення поняття злочину (як суспільно небезпечного діяння, забороненого кримінальним законом) є традиційним для вітчизняного права. Якщо при формальному визначенні поняття злочину акцент робиться на формальній ознаці протиправності діяння (що базується на принципі: *nullum crimen sine lege*, тобто немає злочину без заборони його в законі), то при матеріальному – поряд з формальною ознакою – обов'язкова й матеріальна ознака, тобто суспільна небезпечність діяння (дії чи бездіяльності). Добре виписано кримінальну протиправність як ознаку злочину і в новітній науковій літературі, наприклад, М. Пановим [15].

Володіючи тими самими, що й правopушення, юридичними ознаками, злочин їх лише посилює. Теоретики права і криміналісти справедливо звертають увагу на те, що злочини є більш шкідливими, отже небезпечнішими за інші протиправні діяння. Юридичним вираженням особливої суспільної небезпеки злочинів є їх заборона кримінальним законом і застосування (можливість застосування) за їх вчинення (спробу вчинити) кримінального покарання. Тільки ті правopушення є злочинами, які заборонені кримінальним законом: «Злочини – це суспільно небезпечні, протиправні, винні й карні діяння, які вчиняють чи можуть вчинити суттєву шкоду певним суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом» [7, с. 138]. В. Копейчиков ознаку суспільної небезпечності злочину ставить на перше місце. О. Скакун надає прерогативу не суспільній небезпечності, а протиправності злочину. При визначенні поняття злочину вона акцентує увагу на абсолютному охопленні всіх злочинів юрисдикцією лише кримінального закону, а також на об'єктивній стороні й об'єктах посягання злочину, наслідуючи чотириєдину обов'язковість елементів його складу: «Кримінальний злочин³ – це передбачене кримінальним законом суспільне небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), яка полягає в посяганні на суспільний лад держави, її політичну й економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше суспільне небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, яке полягає в посяганні на правопорядок (наприклад, вбивство людини) [17, с. 427]⁴. Не завжди ознака суспільної небезпечнос-

¹ Поняття вини, винності та винуватості, маючи стилістичні та семантичні відтінки, не втрачають і дотепер свого генетичного зв'язку з канонічним правом.

² Тут було б доцільно уточнити формулювання про спричинення правopушенням юридичної відповідальності. На нашу думку, останнє передбачає її застосування, а спричиняє же – юридичні наслідки у виді заподіяної правopушенням шкоди.

³ Термін «кримінальний злочин» («кримінальний» щодо злочину?) не тільки в кримінальному праві, але й у кримінології та теорії права сприймається як неточний і більше нагадує літературний троп, якщо не хибне семантичне посилення.

⁴ Проте таке загальнотеоретичне визначення може викликати запитання, оскільки воно, претендуючи на повноту, тим самим заперечує можливість наведення вичерпного переліку об'єктів злочинного посягання, тим більше, що конкретні межі цих об'єктів історично та політично залежні, а сам термін «кримінальний злочин» є тавтологічним.

ті як кількісна, а не якісна відмінність злочинів від інших видів правопорушень, превалює в доктринальних підходах до його визначення злочину, вони не охоплюють і точних параметрів цієї небезпечності (її нижньої межі, граничної з іншими видами правопорушення). Таким чином, ознака «більшої суспільної небезпечності» не перетинає оцінного поняття, і тут міститься одна з труднощів при визначенні поняття злочину і характеристики цієї категорії.

Ми навели класичні підходи теоретиків права до поняття правопорушення та злочину, «академізовані» в підручниках для майбутніх юристів, схвалених центральним галузевим органом виконавчої влади. Підходи до формулювання поняття злочину в навчальній та науковій літературі з кримінального права, що цілком логічно, не відрізняються – і не можуть відрізнитися кардинально – від поняття злочину, сформульованого законодавцем і розкритого теоретиками права. Законодавець визначився з поняттям злочину в ст. 11 КК України таким чином: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину» [9] (злочиносуб'єктність). Проте, зрозуміло, в працях учених з кримінального права більш деталізовано, більш інтерпретаційно та ґрунтовно вирішуються актуальні питання щодо поняття та ознак злочину, визначення його меж у системі правопорушень у цілому. Злочин розглядається правниками на різних рівнях, наприклад, як абстрактне (загальноправове) поняття і як конкретний злочин з обов'язковим складом, закріплений у диспозиції відповідної правової норми кримінального закону. Наукова абстракція складу злочину, як і загальне його поняття, – попередні шаблони процесу пізнання конкретних злочинів, теоретичне підґрунтя для розкриття їх змісту з метою правильного правозастосування та запобігання їх вчиненню. Прийняття ранжирування ознак, що вирізняють злочин із маси всіх правопорушень, здійснено, наприклад, А. Савченком, В. Кузнецовим, О. Штаньком, які застосовують не лише такі підстави відмежування, як: характер і ступінь суспільної небезпечності, суб'єкт правопорушення, тяжкість і вид передбачених стягнень, але й суб'єкт юрисдикції (криміналізацію та декриміналізацію протиправних діянь здійснює лише законодавчий орган, тоді як інші за кримінально-правові види порушень і відповідальності можуть встановлювати й інші державні органи) [20, с. 47-48]. Схожі погляди висловлюють й інші науковці, наприклад І. Словська [18].

Заслуговує на увагу пропозиція О. Микитчика [12, с. 6], який виділив чотири рівні дослідження проблематики злочину та злочинності: політико-ідеологічний, що відображає цілісне ставлення держави до злочину; рівень філософсько-правової методології, який досліджує злочин в універсальних світоглядних вимірах культурно-історичного процесу; правовий науково-теоретичний рівень, що визначає основні закономірності і тенденції розвитку злочинності як соціального явища, і юридичний кримінально-прикладний рівень, який визначає сутність і склад злочину, його ознаки, класифікацію і кваліфікацію, відмінність від інших форм антисуспільної поведінки людей. Дійсно, ці рівні наукового дослідження проблематики злочину уособлюють і доктринальну і нормативну селекцію та юридизацію злочину. Позитивуючи право (в тому числі забороняючи неправу – свавілля у його найвищій формі – як злочин), держава як політичний суб'єкт визначає легітимний «коридор» правомірності в контексті своєї ідеології, оперуючи доступною (прийнятною) філософсько-правовою методологією і «опредметнюючи» свої та природні правила в конкретні правові норми (склади діянь). Визнаючи державу як необхідний цивілізаційний інститут організованого суспільства, що бере на себе відповідальність за правопорядок і безпеку громадян, не применшуючи її ролі в унормуванні суспільних відносин та виходячи з природно-правової традиції, все ж таки слід посилити значення такого об'єкта антикримінального захисту, як життя, права і свободи людини і зламати континентальну традицію ранжирувати об'єкти правового захисту, щоразу перетасовуючи їх таким чином, що безпека держави безумовно здійснюється над рештою. Сучасні процеси гуманізації та лібералізації кримінального законодавства також спрямовують його захист в першу чергу на інтереси особи та її блага. Отже, у системі юридичних ознак злочину пріоритет безперечно має зміститися до ознаки шкідливості злочину щодо людини, її життя, здоров'я та інших благ, до суми яких входять і суспільні відносини. Також важливо зауважити, що поняття шкідливості злочину поглинає поняття його небезпечності. Адже юридичний аспект шкідливості виражається в порушенні суб'єктивних прав і юридичних обов'язків або в перешкоді їх виконанню, матеріальний – у заподіянні учаснику правових відносин шкоди (матеріальних або моральних збитків). Тому, на наше переконання, розділовий сполучник «або», навіть з комою перед ним (яка, з позицій правопису та юридичної логіки, означає, що А дорівнює В), і вказівка на суспільну небезпечність недостатньо неточно відбивають дефініцію поняття злочину. Ступені суспільної небезпечності правопорушень співвідносні з їх видами, а законодавчий розсуд конкретизує останні. І неврахування соціально-моральних підвалин при законодавчому (правовому) письмі щонайменше перешкоджає протидії та запобігання правопорушень, а назагал може породити хаос окремих видів суспільних відносин. Тут не можна обминути увагою і комплексний підхід до системи ознак злочину. Так, С. Фесенко розглядає це питання в контексті підстав кримінальної відповідальності [23].

Злочин має зовнішній вираз, це протиправна активність (дія або бездіяльність), що містить шкідливу потенцію чи завдає шкоди. Ознака зовнішнього виразу злочину в демократичному суспільстві включає лише діяльну активність і не поширюється на мисленнєву, на відміну від тоталітарного суспільства. Але вчинення злочинів перебуває під контролем волі і свідомості суб'єкта, здійснюється ним усвідомлено і добровільно. Це ще одна ознака, що вирізняє злочин як об'єкт запобігання. Отже, результативним запобіжним впливом на конкретних суб'єктів може бути психологічний, виховний (спеціальний рівень запобігання).

Ознака винуватості (вини) є більше ознакою суб'єкта злочину, ніж діяння, і характеризує негативне внутрішнє (психічне) ставлення особи до свого діяння і його наслідків. Злочини вчиняються лише деліктоздатними особами, які мають свободну юридичну волю, лише їх діяння протиправні, тому спеціально-запобіжні заходи стосуються деліктоздатних осіб.

Соціально-правова природа злочину як найбільш шкідливого та небезпечного виду правопорушень зумовлена важливістю об'єктів посягання, характером і високим ступенем шкоди, способом вчинення діяння, формою та ступенем винуватості, мотивами і метою, а також усіма іншими об'єктивними та суб'єктивними ознаками злочину. Конкретні для суспільства система і структура кримінологічного впливу на злочини і злочинність мають рефлектувати соціально-правову природу злочину, враховувати всі його чинники й ознаки.

Кримінально-правові норми виконують не лише охоронні функції, що виникають у зв'язку із вчиненням злочинів, та надають громадянам право на завдання шкоди під час захисту від злочинних посягань на їх життя, майно та інші блага, але й утримують внутрішньо (морально, психологічно) нестійких осіб від вчинення злочинів завдяки можливості (загрози) застосування кримінального покарання, що є значно суворішим за інші види покарання і тягне за собою більші особисті та матеріальні втрати, а також інші соціальні та психологічні наслідки. Правовий принцип невідворотності покарання за злочин свідчить на користь ще однієї важливої юридичної ознаки злочину – караності, яку законодавець свідомо випустив з правової норми ст. 11 КК України (через легітимну можливість звільнення особи від відповідальності чи покарання) [9].

Наступною, а не останньою і, напевне, висхідною ознакою злочину є його аморальність, оскільки мораль передує праву, є одним із його джерел, а характер їх зв'язку є постійним. З юснатуралістичних позицій, законодавець в демократичній державі не може заборонити високоморальні діяння і дозволити аморальні. Не лише заборонні, але й інші види правових норм здебільшого виражають моральні підвалини конкретного суспільства. І тому чим точніше вони відповідатимуть одне одному, тим більш адекватними будуть межі злочину в загальному та конкретному сенсі.

Слід зауважити, що межі злочину в категорії «правопорушення» та їх позитивне нормативне закріплення співвідносні не лише з моральним, духовним та ідеологічним, але й з матеріальним рівнем розвитку суспільства і тому мають визначатися балансом соціально-державного контролю за правопорушністю (в тому числі запобіжною потребою) в широкому значенні та станом соціуму, ґрунтуватися на балансі необхідної жорстокості щодо правопорушників (і злочинців) та гуманності щодо всіх громадян з боку законодавця та правозастосувачів. Однак у конкретно-історичному часі та просторі конкретні злочини (види злочинів) можна об'єднати виключно формально щодо їх відмежування від інших правопорушень, адже вони надто різні не лише за ступенем тяжкості, але й за рештою ознак, особливо об'єктивних. Ось чому, до поняття злочину недоцільно включати перелік можливих об'єктів його посягання, але слід зосередити в ньому найсуттєвіші і незаперечні юридичні ознаки.

Висновки. Здійснений нами короткий аналіз предмета цієї наукової статті дає змогу синтезувати, сподіваємося, такі змістовні висновки:

1. Злочин глибоко усвідомлюється і законодавцем, і вченими, і широким загалом у комплексі – як негативне моральне, соціальне та правове явище, що не є бажаним для переважної більшості соціуму, з чого витікає органічна потреба в запобіганні йому, неврахування якої при науковому, юридичному/офіційному визначенні поняття злочину та виокремленні його із загального числа правопорушень значно применшує ефективність боротьби зі злочинністю. (У системі боротьби зі злочинами та злочинністю запобігання мусить посісти авангардне місце).

2. Дотепер вітчизняні та зарубіжні кримінологи, вчені в галузі кримінального права, криміналісти й теоретики права не виробили єдиних і оптимальних підходів до розуміння категорії «злочин» та його дефініції як головного предмета своїх досліджень, що можна пояснити його соціальною мінливістю та цивілізаційною багатолітністю, історичною перманентністю, конкретно-соціальною зумовленістю правовими колами (сім'ями, системами), а також антагонічною подвійністю як загальнокультурної ознаки. Це також не сприяє боротьбі зі злочинами та злочинністю і, тим більше, запобіганню їм.

3. Офіційне оформлення злочину, як і його дефініція, в заборонну правову норму – юридична надбудова, що містить як формальні, так і матеріальні ознаки, перелік і ранжирування яких залежні від теоретичних підходів, юридичної практики, ментальних причин і цивілізаційного виміру й обумовлені історичним, політичним, геополітичним тощо контекстом соціуму і політичною владно-законодавчою волею, а тому є незавершеною системою (комплексом).

4. Будучи безумовно найбільшим соціальним злом, що завдає найбільшої шкоди, містить найбільшу небезпеку (володіє ознакою небезпечності вищого ступеня), у колі правопорушень, злочин як сутність, з історичної та сучасної правової вершини, особливо не змінював своєї серцевини та пунктирної конфігурації. Головні ознаки злочину в межах позитивізму та юснатуралізму залишалися більш-менш сталими ([суспільна] небезпечність/шкідливість, протиправність, винуватість, караність, злочиносуб'єктність). Проте прерогативне в законодавстві і кримінально-правовій доктрині формально-матеріальне визна-

чення злочину має ранжирувати юридичні ознаки останнього, починаючи з головної – шкідливості посягання на людські (соціальні) блага (в числі яких перебувають і суспільні відносини), залежно від ступеня якої (шкідливості) визначатимуться кордони злочину (його обов'язкова нижня межа). Таким чином, у часі ствердження четвертого покоління прав людини у визначенні поняття злочину на перше місце поставити саме шкоду (юридичну ознаку підвищеної шкідливості злочину), через що створюється небезпека для особи, суспільства та інших об'єктів. Поняття та категорії шкідливості/небезпечності утворюють ядро категорії «злочин».

5. Натомість злочин як конкретне явище в різних соціально-політичних умовах сильно видозмінювався, що відбивалося в позитивістських «гармошках» збірників кримінально-правових норм і самих нормах права. Межа між злочинами й іншими правопорушеннями умовна та рухлива і демаркується законодавцем виходячи з його розуміння соціальної справедливості, а проте має ще й відштовхуватися від ступеня запобіжної необхідності, оскільки ця ознака є обов'язковою частиною ядра злочину – його шкідливості.

6. В умовах демократизації і лібералізації кримінального законодавства і відновлення історичної місії України кримінально-правовий захист інтересів особи має стати незаперечним пріоритетом перед захистом інших об'єктів, держава має закріпити однопорядковість таких об'єктів захисту, як особа та держава (органи держави та їх посадові особи). Ця тенденція лише намітилася в кримінальному законі (наприклад, в забороні посягання на чужу власність безвідносно її видової належності). При цьому «стартовою лінією» кримінально-правового захисту має бути не реакція на вчинені чи вчинювані злочини, а запобігання злочинності (конкретним видам злочинів, конкретним злочинам, в тому числі таким, що готуються).

Перспективи подальших розвідок. Ми спробували виокремити категорію «злочин» із загальної категорії «правопорушення» як об'єкт запобіжного впливу, а розробка пропозицій з формування нормативного поняття злочину з урахуванням того, що запобіжна необхідність є центральною складовою цих категорій, є завданням подальшого наукового пошуку.

Література

1. Актуальні проблеми кримінального права : Підручник / В.М. Попович, П.А. Ткачук, А.В. Андрушко, С.В. Логін. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 256 с.
2. Аристотель. Сочинения : В 4-х т. – М., 1978. – Т. 1: Риторика. – Гл. 15.
3. Бачинин В.А. Философия права и преступления. – Х., 1999. – 607 с.
4. Гипинский Я.И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других отклонений. – 2004. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-books.biz/ugolovnoe-pravo-uchebnik/ponyatie-prestupnosti.html>.
5. Закалок А.П. Курс сучасної української кримінології : В 3-х т. – Т. 1. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2007. – 424 с.
6. Заруба П. Злочин як соціальне явище // Підприємство, господарство і право – 2005. – № 10. – С. 137–140.
7. Копейчиков В.В. Теорія держави та права. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 340 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2005. – 480 с. – С. 77.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. зі змін. і доп. // ВВР. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. зі змін. і доп. // ВВР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
11. Мельничук Н.Ю. "Злочин" та "покарання" у філософсько-правовому вимірі: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Н.Ю. Мельничук; Львів, держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 36 с.; Мельничук Н.Ю. Категорії "злочин" та «покарання» у філософсько-правовому вимірі: монографія / Н.Ю. Мельничук; Львів, держ. ун-т внутр. справ. – Львів : [б. в.], 2010. – 480 с.
12. Микитчик О.В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 – філософія права, / Олександр Васильович Микитчик: Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 16 с.
13. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
14. Нерсисянц В.С. Философия права. – М. : Норма, 2008. – 848 с.
15. Панов М. Кримінальна протиправність як ознака злочину // Право України. – 2011. – № 9. – С. 62–65.
16. Рощина І. Умови підвищення ефективності норм кримінального права у запобігання злочинам // Право України. – 2011. – № 4. – С. 181–184.
17. Скакун О.Ф. Теорія права та держави: Підручник. – Х.: Консум, 2010. – 656 с.
18. Словська І.С. Поняття та ознаки злочину // Держава і право. – Вип. 52. – К., 2011. – С. 96–99.
19. Строган А.Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності. – К.: Атіка, 2007. – 424 с.
20. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – К.: Паливода А.В., 2005. – 640 с.
21. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекции. – Часть общая. – В 2-х т.: Т. 1. – М.: Наука, 1994. – 342 с.
22. Тер-Акопов А.А. Преступление и проблемы нефизической причинности. – М. : ЮрКнига, 2003. – 200 с.
23. Фесенко Є. Ознаки злочину та його складу в контексті підстав кримінальної відповідальності // Право України. – 2011. – № 9. – С. 107–111.
24. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. зі змін. і доп. // ВВР. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
25. Щепельков В.Ф. Уголовный закон как формально-логическая система / Владислав Федорович Щепельков : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. – СПб., 2003. – 484 с.